

FTAHP 03.91

<https://doi.org/10.63051/kos.2024.3.131>¹Морякова М.Т. *²Смағұлов Б.Қ. ¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
Алматы, Қазақстан,² ҚР ҒЖБМ ҒК Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан,
E-mail: ¹malika-94kz@mail.ru, ²bolat.smagulov.76@list.ru

ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҮРІК ТАРИХ ҚОҒАМЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ИДЕОЛОГИЯСЫ (XX ғ. 30 ЖЫЛДАРЫНЫҢ БАС КЕЗЕҢІ)

Аңдатпа. Мақала XX ғ. 30 жылдарының бас кезеңіндегі Түркияның ең ірі ғылыми қоғамдарының бірі болып табылатын түрік мәдениеті мен тарихын ғылыми тұрғыдан зерттеп, насихаттайтын қоғам ретіндегі конституциялық мәртебесі бар Түрік тарих қоғамы (бұдан әрі – ТТҚ) қалыптасуының негізгі кезеңдері мен идеологиясын зерттеуге арналған. Зерттеу барысында авторлар мемлекеттің тікелей қатысуымен құрылған ТТҚ елдегі тарих, археология және этнография салаларындағы зерттеулердің негізгі ғылыми бағыттары мен мәселелерін айқындады деген байламға келді. Түрік қоғамының өзінің тарихи және этникалық тамырын іздеуге ұмтылысы Осман империясы мен Селжүк мемлекеттері құрылуына дейінгі Түркияның тарихын ғана емес, Орталық Азия мен Сібірдегі түркі халықтарының тарихы мен этнографиясын зерттеуге қызығушылықты тудырды. Бұл түрік ғалымдарының зерттеу мәселелерінде, шетелдік зерттеушілердің туысқан халықтардың тарихы мен этнографиясына қатысты ғылыми еңбектерін түрік тіліне аударуды ұйымдастыруда және бұл ғылыми қоғамның түрік ғылыми жұртшылығын басқа елдерде, ең алдымен КСРО-да, осы тақырыптардағы жүргізілген зерттеулермен жүйелі түрде таныстыруында көрініс тапты. ТТҚ-ның құрылуы Түркия тарихына байланысты ұлттық тарихнаманың қалыптасуына қолайлы жағдай жасады.

Алғыс: Мақала BR20281006 «Шығыс елдері: заманауи және өлшем тұрғысынан Қазақстан үшін геосаяси сын-қатерлер және жаңа перспективалар» ғылыми жобасын орындау аясында жазылған.

Түйін сөздер: Түрік тарих қоғамы, Түркия тарихы, Мұстафа Кемәл Ататүрік, Түркиядағы реформалар, түрік тарих ғылымы, ғылыми мәселелер, түркі халықтарының тарихы, идеология.

Кіріспе

Осман империясының I дүниежүзілік соғыстағы 1918 ж. жеңілуі және одан кейін 1923 ж. Лозан келісімшартына қол қоюмен аяқталған Түркия тәуелсіздігі үшін соғыс Таяу Шығыс өңірі мен Балқан түбегінде жаңа геосаяси жағдайдың қалыптасуына әкеп соқты. Түріктердің бұрынғы империяның ұлан-ғайыр жерлерінен бас тартуға мәжбүр болғаны хәм Түркия Республикасының іс жүзінде Анадолы мен Шығыс Фракия аумағымен ғана шектелуі мемлекеттің саяси әрі интеллектуалдық ортасында түрік халқының тарихи өткені, оның этникалық территориясы, сондай-ақ ежелгі және ортағасырлық дәуірде аталған өңірді мекендеген халықтар мен қазіргі түрік халқының арасындағы этникалық сабақтастық жайлы ой-толғаулар тудырды. Соның бәрі түрік мемлекетінің жаңадан бекітілген шекарасын мойындатуды және түріктердің Анадолы жерінде автохтондық халық екендігін ғылыми-теориялық тұрғыдан негіздеуді, сондай-ақ түркі халықтарына байланысты әртүрлі жағымсыз әлеуметтік және саяси мифтерге жол бермеу үшін ғылыми қауымға (ең алдымен Батыс Еуропа елдерінің ғылыми жұртшылығына) түркілердің бай әрі бірегей мәдениетімен

таныстыруды қажет етті. Осы ретте бұл үкімет тарапынан Түркияның бүкіл аумағында тарихи, этнографиялық һәм археологиялық зерттеулердің жүргізілуін қолдауды көздейді. XX ғ. 30 жылдарының бас кезеңінде ашылған ТТҚ (ТТК – Türk Tarih Kurumu) елдегі ғылыми жұмысты ұйымдастырып жүргізуге құқығы бар зерттеу құрылымы ретінде танылды.

Мақаланың мақсаты ТТҚ қалыптасуының негізгі кезеңдері мен идеологиясын, сондай-ақ соған әсер еткен факторларды зерттеу болып табылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланы жазғанда біз ең алдымен эмпирикалық материал ретінде ТТҚ ғылыми қызметкерлері құрастырған есептер мен баяндамаларды, сондай-ақ олар жазған мақалалар мен кітаптарды пайдаландық (**Bellefen, Çambel, Göker, İğdemir, İnan және т.б.**). Аталмыш қоғам тарихының жекелеген аспектілерін қамтитын еңбектердің, жоғарыда айтылғандай, түрік зерттеушілерінің қаламынан туғанын айта кету жөн (**Yücel, Çapanoğlu, Çoker, Eyiçe, Halaçoğlu және т.б.**). Бұл ретте ескерер жайт – тақырыпқа байланысты жұмыстарын жазған түрік ғалымдарының басым көпшілігі Түркияның мемлекет басшысы Мұстафа Кемал Ататүрікпен таныс болды және ТТҚ-ның ғылыми қызметіне, сондай-ақ республиканың тұңғыш президенті тұсында орын алған қоғамдық әрі саяси оқиғаларға тікелей қатысты⁵. Сондықтан осы тұрғыдан қарағанда олардың мақалалары, естеліктері және аталмыш қоғамға байланысты баяндамалары өте маңызды әрі құнды деректер болып табылады, яғни бұлар ең алдымен тарихнамалық жақтан емес, деректану тұрғысынан көңіл тартады. Сонымен қатар қосымша деректер ретінде қазіргі зерттеушілердің ТТҚ-ның кейбір қырларын ашатын еңбектері де пайдаланылды.

Мәліметтерді жинап оларға ғылыми интерпретация жасағанда, талдау мен синтез сынды жалпығылыми әдістерден басқа келесі арнайы әдістерді қолдандық. Ең алдымен ТТҚ-ның қызметіне қатысқан тұлғалардың есептері мен естеліктерін, сондай-ақ баяндамаларын тікелей зерттеуді көздейтін *текстологиялық әдісті* қолданғанымызды айтып отырмыз. Осы әдіс фактілерді ғана емес, авторлардың идеологиялық ұстанымдарын да анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мақаладағы *контекстілік әдістің* қолданылуы зерттеушілер мен тарихи тұлғалардың ұстанымдарына әсер еткен сан алуан факторларды айқындауды көздейді. Үшіншіден, *диахрондық әдіспен* белгілі бір үрдістің дамуын немесе тарихи кезеңдердің алмасуын зерттейді.

Талқылау

Қазіргі таңда XX ғ. 20–30 жылдарындағы Түркия тарихына арналған ғылыми мақалаларында қазіргі қазақ және ресей авторлары саяси, мәдени және әлеуметтік-экономикалық реформаларға талдау жасағанда, бұлардың мазмұны мен негізгі бағыттарына тоқталады (Egamberdiyev, 2023: 223–231; Эгамбердиев, 2023: 96–105; Дятленко, 2007: 49–59; Жигульская, 2022: 70–76; Сергеев, 2012: 134–151; Сулейманов, 2015: 37–45; Сулейманова, 2017: 19–20; Сулейманова, 2017: 40–42; және т.б.). Бұл еңбектерде шын мәнінде ТТҚ тарихына қатысты мәліметтер жоқтың қасы деп айтуға болса да, сонда келтірілген ақпарат сол кездегі Түркиядағы ғылым, білім, мәдениет және саясат салаларындағы һәм қоғамдық өмірдегі үрдістерге әсер ететін күрделі әрі қарама-қайшылықтарға толы факторларды көруге мүмкіндік береді. Өз кезегінде әртүрлі факторлардың ТТҚ-ның елдегі ең ірі де беделді

⁵ Мысалы, белгілі түрік тарихшысы, қоғамтанушысы әрі саясаткері *Әфет Инан (Âfet İnan)* (1908–1985) Ататүріктің асыранды қызы еді, көп жылдар бойы ТТҚ-да қызмет атқарды; мемлекеттік қайраткер, тарихшы *Хасан Жеміл Шамбел (Hasan Cemil Çambel)* (1879–1967) кезінде аталмыш қоғамды басқарған; жазушы *Ұлық Иідемір (Uluğ İğdemir)* (1900–1994) ТТҚ-ны басқарды және бұл қоғамның бас хатшысы, *Мұзаффер Гөкер (Muzaffer Göker)* аталмыш қоғамның бас хатшысы болған (Çambel, 1939: 1; Göker, 1938: 13; İğdemir, 1939: 355; Özkaaya, 2018: 65–122; және т.б.).

ғылыми мекемелердің бірі ретінде қалыптасуына әсер еткені сөзсіз.

Кейбір ғалымдардың ғылыми жарияланымдары ТТҚ іс-қызметінің жекелеген аспектілерін қамтиды. Алайда авторлар ТТҚ тарихына байланысты мәселелерді жол-жөнекей ескертіп өтеді. Мысалы, ресей зерттеушісі Д.М. Усманованың мақаласы негізінен 2018 ж. ТТҚ-ның Анкарада өткен XVIII Тарих құрылтайына арналғанымен, автор қоғамның құрылуына қатысты қысқаша мәліметтер келтіреді. Автордың айтуынша, Түркияның тұңғыш Президенті Ататүріктің бастамасымен құрылған бұл қоғам 1931 жылғы 15 сәуір күні ашылып, әуелде, яғни 1931–1935 жылдар аралығында «Түрік тарихын зерттеу қауымдастығы» (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti), ал кейін «Түрік тарихын зерттеу қоғамы» (Türk Tarih Araştırma Kurumu) деп аталды (Усманова, 2018: 195). Белорус тарихшысы С.В. Олюнин ТТҚ-ның «Belleten» атты мерзімді басылымында 1937–1980 жылдар аралығында Анадолы аумағындағы Осман империясына дейінгі көне мемлекеттер мен халықтардың тарихына 466 мақаланың (яғни 51,5%-дың), Осман империясына 275-тің (30,4%-дың), ал қалғандардың Түркияның Республика кезеңіндегі тарихы мен мәдениетіне, сондай-ақ Мұстафа Кемал Ататүріктің өмір жолы әрі мемлекеттік қызметіне арналғанын айта отырып, Түркияда «Осман империясының тарихына ресми деңгейде менсінбей қараса да», ТТҚ осы жылдары «ұлттық тарихнаманың негізін қалады» деген қорытынды жасады (Олюнин, 2022: 106, 108). Басқаша айтқанда, бұл сол кезде түрік қоғамындағы орын алған үрдісті, яғни Түркияның Осман империясына дейінгі тарихына қызығушылықтың артқанын көрсетті. Осыған байланысты зерттеуші П. Шлыковтың айтуынша, көпұлтты һәм көпдінді Осман империясы кезеңінде мұсылман және христиан халықтарын, сондай-ақ яһудилерді біріктіруге бағытталған османизм әрі панисламизм идеологиялары іс жүзінде дәрменсіз болып шықты (Шлыков, 2011: 135–137). Соның бәрі Зия Гөкәлп сынды түрік зиялы қауым өкілдерінің Түркияның тарихы мен мәдениетіне жаңа тұрғыдан қарауына жағдай жасады (Eroğlu, 2002: 75–85; Turan, 1988: 849–867).

Тақырыбымыздың тарихнамалық шолуын қорытындылайтын болсақ, бұл ғылыми әдебиеттерде толық қамтылмағанын айта кеткен жөн. Жарияланған мақалалардан ТТҚ-ның құрылу тарихына қатысты қысқаша мәліметтерді ғана көріп отырмыз. Сонымен қатар, бұрынғы КСРО елдері зерттеушілерінің жарияланымдарында түрік тіліндегі дереккөздерді (мақалаларды) сирек қолданылады. Авторлар көбінесе осы қоғамның ресми сайтында орналастырылған ақпаратпен шектеледі. Ал түрік авторларының еңбектері туралы айтатын болсақ, жоғарыда атап өткеніміздей, жарияланған жұмыстардың сипатына байланысты бұлардың эмпирикалық деректер ретінде құнды екені сөзсіз.

Зерттеу нәтижелері

Республика жариялағаннан кейінгі кезеңде Түркияда экономика, саясат және мәдениет салаларында ауқымды реформаларды жүзеге асыру барысында күн тәртібіне ғылыми тарихи зерттеулерді тікелей жүргізуге арналған орталық құру мәселесі қойылды. Ең алдымен осы кезеңге дейін АҚШ, Ұлыбритания, Франция, КСРО сынды елдерде ғылымның әртүрлі бағыттар бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіп жатқан орталықтардың әлдеқашан ашылғанын айта кету жөн. Сонымен бірге сондай жүйелі түрде зерттеулер жүргізе алатын ұйымның керек екен деген ой-пікір Түркияның өзінде де қалыптасты. Осындай ой-пікір түрік үкіметі тарапынан да қолдау тапты. Жалпы алғанда, ТТҚ құрудың түрткі себептері түрік қоғамын жетілдіруге бағытталған реформалардың жалпы бағыты ғана емес, сонымен бірге идеологиялық сипаттағы ерекше себептер болды. Атап айтқанда, бұл Батыс Еуропаның отаршыл мемлекеттерінің билеуші топтарының түрік мәдениеті – артта қалған мәдениет және түрік халқының екінші сұрыптағы халықтарға жатады деген ұстанымдарына ғылыми тұрғыдан қарсы тұру қажеттілігі. Сонымен бірге басқа елдердің түріктің жеріне көз тігуі негізсіз екенін дәлелдеу керек болды (Yücel, 1984: 377).

Түрік тарихын зерттеу қауымдастығынан Түрік тарих қоғамына дейін. 1930 ж. 23 сәуір күні Түркияның астанасы Анкара қаласында «Түрік ошақтары» (Türk Ocakları) атты қауымдастықтың⁶ VI Құрылтайы ашылды. Қауымдастықтың Орталық комитетіне (Merkez Heyeti) тиесілі жаңа ғимаратта (кейінірек – Халық үйі (Halkevi) (İnan, 1947: 173) өткен Құрылтайда күн тәртібіне дүние жүзі өркениетінің қалыптасуындағы түріктердің орны мен рөлі қандай және қандай болуға тиіс деген Түркия тарихына қатысты өзекті мәселе көтерілді. 1930 ж. 28 сәуірде осы Ататүріктің өзі қатысқан Құрылтайда тарих пәні мұғалімі Әфет Инан бір топ түрік ғалымдарының атынан (соның ішінде Садри Максуди (Арсал) мен Решид Галип) Түркия тарихын жүйелі түрде зерттеу керек екеніне назар аударды: «Түрік тарихы мен мәдениетін ғылыми тұрғыдан зерттеу үшін ерекше әрі тұрақты түрде істейтін топ құруға шешім алуды және осы топтың мүшелерін сайлау құқығын Орталық комитетке беруді ұсынамыз» (Halaçoğlu, 2012: 547). Сол күні Құрылтайда өткен жиналыстың нәтижесінде Түрік ошақтары туралы Заңға (Türk Ocakları Kanunu) «Түрік тарихын зерттеу жөніндегі комиссия («Türk Tarihi Tetkik Heyeti») құрылады» деген 84-бап енгізілді. Осы 16 мүшеден⁷ тұратын комиссия 1930 ж. 4 маусым күні өзінің алғашқы отырысын өzkізді (Halaçoğlu, 2012: 547). Келесі жылы 12 наурыз күні Түрік ошақтары таратылған соң 1931 ж. 15 сәуірде бөлек бір мекеме ретінде «Түрік тарихын зерттеу қауымдастығы» құрылды (Halaçoğlu, 2012: 547–548). Белгілі түрік жазушысы Ұлық Иідемір осы қоғамның алғашқы хатшысы болып тағайындалды. Ақыры осы қауымдастыққа Анадолы ме Шығыс Фракияның тарихын мен мәдениетін зерттеу байланысты бірқатар өкілеттіктер берілді, яғни Қауымдастық ғылыми мәселелер бойынша пікірталас ұйымдастырып соған қатысуға, түркілердің тарихына байланысты деректерді жинастырып зерттеуге, түркілер тарихына қатысты даулы мәселелерді шешу үшін қажетті құжаттар мен заттарды жинау үшін қызметкерлер топтарын экспедицияға жіберуге және т.б. жұмыстарды орындауға құқылы болды (İnan, 1971: 524).

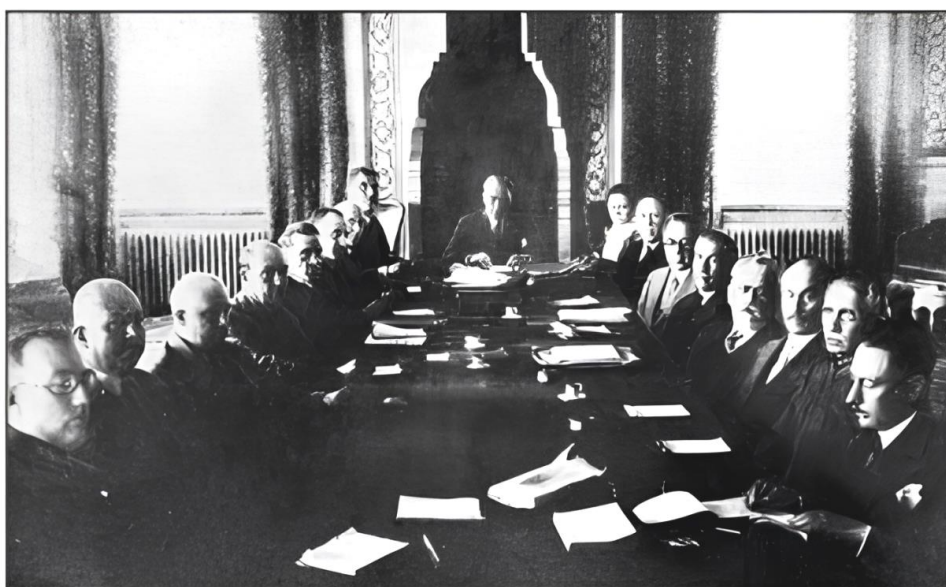
Қауымдастықтың атауы 1935 ж. әуелде «Түрік тарихын зерттеу қоғамы» («Türk Tarih Araştırma Kurumu») (*І-сурет*), ал сол жылы (3 қазан күні) «Түрік тарих қоғамы» («Türk Tarih Kurumu») деп өзгертілді (Halaçoğlu, 2012: 547–548).

Осы ретте ескерер жайт – сол кезде Түркияда қызмет саласы жақын әрі бір-біріне байланысты бірнеше ғылыми қоғамдар құрылды. Мысал ретінде 1932 ж. ТТҚ-ға «бауырлас Түрік тіл қоғамы (Türk Dil Kurumu)» да құрылғанын айтуға болады (Çarapanoğlu, 1932). Осы екі қоғамның алғышқысы өз жұмысын идеология, экономиканың дамуы, денсаулық сақтау, ауыл шаруашылығы, латын әліпбиін енгізу сынды мәселелерге арналған әртүрлі конференцияларды ұйымдастыратын «Халық үйінің» ғимаратында жүргізді. 1940 жылдардың аяғында Анкара тарих және география факультетінің есебінен ТТҚ-ға қосымша үй-жай берілді (Олюнин, 2022: 105). Жалпы, Әфет Инан айтқандай, Мұстафа Кемал Ататүрік ТТҚ-ға көп мән берді (Ünal, 2017: 575; Türk Tarih Kurumunun...2017; Yüceer, 2024). Сондықтан жыл сайын Түркия Ұлы Ұлттық Мәжілісінде (Türkiye Büyük Millet Meclisi) баяндама жасағанда тұңғыш Президент аталмыш Қоғамның рөлін атап өтетін (İnan, 1947: 179). Соған байланысты сол кезде Ататүріктің тікелей қатысуымен түрік ғалымдары Түрік

⁶ Мақсаттарының бірі «ұлттық сананы нығайту» болған Түрік ошақтары қауымдастығы 1912 ж. құрылды (İnan, 1947: 176).

⁷ Топтың төрағасы – Тевфик (Быйыклыоғлу) (Tevfik (Bıyıklıoğlu)) (1931 ж. 14 сәуір – 1932 ж. 8 сәуір аралығында ТТҚ-ны басқарды), төрағаның орынбасарлары – Юсуф Ақшора (Yusuf Akçura) (1932 ж. 8 сәуір – 1935 ж. 11 наурыз аралығында аталмыш қоғамның төрағасы болды) мен Сәмих Рифат (Sâmiḥ Rifat), бас хатшысы – Решид Гәлип (Reşid Galip), мүшелері – Әфет Инан (Âfet İnan), Исмайыл Хаққы (Ұзыншаршылы) (İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)), Хамит Зүбейір (Қошай) (Hamit Zübeyir (Koşay)), Хәліл Етхем (Елдем) (Halil Ethem (Eldem)), Рағыб Хулуси (Ragıb Hulûsi), Решид Сәффет (Атабинен) (Reşid Saffet (Atabinen)), Зәкир Қадирі (Уган) (Zakir Kadiri (Ugan)), Сәдри Максуди (Арсал) (Sadri Maksudi (Arsal)), Месарош (Mesaroş) (Анкарадағы Этнография музейінің қызметкері), Мүкримин Хәліл (Йінанш) (Mükrimin Halil (Yinanç)), Уәсиф Шынар (Vâsif Çınar) және Юсуф Зия (Өзер) (Yusuf Ziya (Özer)) (Halaçoğlu, 2012: 547–548).

тарихын зерттеу қоғамы «Түрік тарихының негізгі мәселелері» («Türk Tarihinin Ana Hatları») деп аталатын тарих кітабын (tarih kitabı) әзірледі. Сол іргелі еңбектің мақсаттарының бірі түрік халқының тарих, мәдениет, сондай-ақ тіл тұрғысынан Анадолы, Шығыс Фракия, Таяу Шығыс сынды өңірлерді ежелгі дәуірде мекендеген халықтармен (хеттер, шумерлер және т.б.) тығыз байланыстары бар екенін дәлелдеу болды (İğdemir, 1963: 22; İğdemir, 1973: 33).

1-сурет. Түрік тарихын зерттеу қауымдастығының 1931 жылғы 19 шілде күні Анкара халық үйінде (Ankara Halkevi) Мұстафа Кемал Ататүріктің төрағалығымен өткен жиналысы. Дереккөз: 28, sf. 548.

Түрік тарих қоғамының міндеттері. ТТҚ-ға ғылыми мақсат, яғни «түрік әрі Түркия тарихына және соларға байланысты тақырыптарды, түріктердің мәдениетке қосқан үлесін ғылыми тұрғыдан зерттеп, танытуып, тарата отырып, бағдарлама жасап, сондай-ақ соған сүйене отырып түрік тарихы мен Түркия тарихын жазу» жүктелді (Yücel, 1984: 375). Қойылған мақсатқа жету үшін ТТҚ-ға келесі міндеттер, атап айтқанда:

- түркі және Түркия тарихына қатысты деректерді зерделеп, осы мәселеге байланысты ғылыми құндылығы бар зерттеулер мен еңбектерді жариялау;
- түркі және Түркия тарихына қатысты дереккөздерді жинап, зерттеп қажетті болып танылғандарын түрік тіліне аудару, тарату және басып шығару;
- түркі және Түркия тарихын зерделеуге жарайтын құжаттар мен заттарды жинау, архив және құжаттама орталықтарын ашу, сипаты белгілі болған мәліметтерге қол жеткізу үшін қажетті зерделеу, зерттеу жүргізу, археологиялық қазба жұмыстарын жасау;
- айтылған деректерге сүйене отырып түркілер тарихы мен Түркия тарихын жазып жариялау;
- ғылыми жаңалықтар мен ғылыми тақырыптарды зерттеу және әйгілеу үшін ғылыми отырыстар жүргізіп, конгрестер мен кормелер, сондай-ақ экспедициялар ұйымдастыру;
- ұлттық игілігіміздің сақталуына негізгі компоненттердің бірі болып табылатын тарихқа деген қызығушылықты арттырып ұлттық сананы нығайтатын, тарих саласындағы зерттеулер мен жұмыстарды ынталандыратын әртүрлі шара қабылдау, қажетті жұмыс жоспарлары мен бағдарламаларды әзірлеу;

– мақсаты мен міндеттеріне сәйкес елдің ішінде және шет елде түркі және Түркия тарихы бойынша жұмыстар, зерттеулер жүргізіп жатқан қоғамдар мен ұйымдар, сондай-ақ және ғылыми орталықтармен ынтымақтастық жасау, кітап, бағдарлама және түпнұсқа құжат алмасу;

– Жоғарғы әкімшілік (Yüksek Kurul) келісе отырып елдің ішіндегі немесе шетелдегі ғылыми ұйымдардың мүшесі болу, өкілін жіберу, конгрестерге қатысу, осындай ұйымдарда бірлесіп ғылыми зерттеу мен жұмыс жүргізу;

– Жоғарғы әкімшілік, Жоғарғы мекеме (Yüksek Kurum) тапсырған және заңда көзделген басқа да міндеттерді орындау жүктелді (Yücel, 1984: 375–376).

Зерттеу бағыттары. Түркияда тарих саласындағы ғылыми зерттеулерге ерекше мән берілді. Түркия Республикасы 1940 жылғы 25 мамыр күні осы ТТҚ-ның Жарғысын бекітті. Бұл құжаттың 1-тармағына қарағанда, ТТҚ «Есімі өшпес көсем» («Ebedî Şef») Ататүріктің жоғары қамқорлығымен» Анкарада құрылып, ал 2-тармағы бойынша «Ұлттық көсем – президент» («Millî Şef Reiscümhur») Ісмет Инөнудің⁸ жоғары қамқорлығымен» қызметін атқарады. Жарғының 7-тармағына сәйкес, «Қоғамның мақсатын орындау үшін қызмет атқара алатын тұлғалар қай ұлттан болса да, Қоғамның толық, құрметті немесе корреспондент мүшесі бола алады» (Türk Tarih Kurumunun..., 1940: 298). Және сол жылы Түрік тарих қоғамы Түркиядағы қызметі қоғамдық мүддеге сай ұйым ретінде танылды (Türk Tarih Kurumu Umumi..., 1941: 175).

Түрік ғалымдары мыңдаған жылдар бойы Анадолы аумағындағы мәдени дәстүрдің сабақтастығын көрсетуге ұмтылғандықтан Түркияда археологиялық қазба жұмыстарына ерекше мән берілді. ТТҚ құрылған соң зерттеушілер әртүрлі тарихи дәуірлерге жататын археологиялық ескерткіштерді зерттей бастады. Мәселен, 1933 ж. білім беру министрлігінің бұйрығы бойынша Хамит Зүбейір Қошайдың жетекшілігімен түрік ғалымдары Анкарадан 16 шақырымдық жердегі Ахлатлыбелде мыс дәуіріне жататын қамалдың үйінділерін зерттеп шықты. Сол жылы Ремзи Оғыз Арық басқарған тағы бір топ Анкарадан 60 шақырым қашықтықтағы Қараларда галаттардың бір қалашығында археологиялық қазба жұмыстарын атқарды. Түрік зерттеушілері 1935 жылдан бастап бірнеше жыл бойы хеттердің астанасы Хатуссаның жанындағы Алаша-Хөйүкте (Alaca-Höyük) археологиялық жұмыстарын жүргізді (İnan, 1938: 294). Қолдағы деректерге қарағанда, осындағы жұмыстар ТТҚ-ның қызметкері Хамит Зүбейір Қошайдың жетекшілігімен атқарылған жұмыстар 1940 ж. да жалғаса берді. Зерттеу барысында әртүрлі тарихи кезеңге жататын мәдени қабаттар анықталды (Қошау,) (Қошау, 1940: 2–5). XX ғ. 30 жылдарының аяғында түрік зерттеушілері Топқапы Сарайы (Торкарі Сарауі) орналасқан жерде де жұмыс атқарды (Ogan, 1940: 317–328).

Тарих пәнінің мұғалімдерін Түркия тарихы жөніндегі жаңа концепциямен таныстыру мақсатында 1932 жылғы 11 шілде күні Түркия астанасы Анкарада Бірінші тарих құрылтайы (Birinci Tarih Kurultayı) болып өтті. Осы Құрылтайға 232 мұғалім мен университет өкілі қатысты (Göker, 1938: 4; Çaranoğlu, 1932; Усманова, 2018: 195). ТТҚ-ның өкілдері атап өткендей, «Республикаға дейінгі кезеңде мектептерде оқытылған тарих кітаптары тарихи шындыққа сай келмеді. Бұдан әрі жағдайдың осындай болуы мүмкін емес еді. Қоғам (ТТҚ. – авт.) ең алдымен лицейлер үшін тарих пәнінен оқулықтарды әзірлеуді жоспарлап, осы жұмысқа кірісті...» (Göker, 1938: 13). 1937 ж. қыркүйегінде ұйымдастырылған Екінші тарих құрылтайы халықаралық сипатқа ие болды – соған 40-тан астам шетелдік (Германия, Аустрия, Болгария, Франция, Ұлыбритания, Грекия, Румыния, Мажарстан, Швеция, Швейцария, Чехословакия, АҚШ, Югославия) ғалымның баяндама жасағаны белгілі (Göker, 1938: 4; Çaranoğlu, 1932; Усманова, 2018: 195). Тілдік кедергінің алдын алу мақсатында арнайы топ құрылып, түрік тілінде жасалған баяндамалар шетел тілдеріне, ал шетел тіліндегі баяндамалар түрік тіліне аударылып жинақ түрінде шығарылды (Göker, 1938: 2).

⁸ Ісмет Инөнү (İsmet İnönü) (1884–1973) – Түркия Республикасының екінші (Мұстафа Кемал Ататүріктен кейін) президенті (1938–1950).

ТТҚ-ның ғалымдары Халықаралық тарих білімі конгресі (Париж, 1932 ж.), I Халықаралық көне дәуір жөніндегі ғылымдар конгресі (Лондон, 1932 ж.), I Халықаралық антропология және этнология ғылымдары конгресі (Лондон, 1934 ж.), Халықаралық археология конгресі (Ленинград, 1935 ж.), II Халықаралық көне дәуір жөніндегі ғылымдар конгресі (Осло, 1936 ж.), Эфет Инанның жетекшілігімен XVII Халықаралық археология және антропология конгресі (Бухарест, 1937 ж.) сынды халықаралық іс-шараларға қатысты. Аталған конгрестерде түрік зерттеушілері әлемдік ғылыми жұртшылықты сол кезде Түркияда Алаша-Хөйүкте жүргізіліп жатқан археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелерімен, сондай-ақ тарих саласындағы зерттеулермен таныстырды (Göker, 1938: 13, 16).

Бұл кезеңдегі түрік зерттеушілерінің жарияланымдары түрік халқының Таяу Шығыстың ежелгі халықтарымен терең тарихи және этникалық байланыстарының бар екенін көрсететін дәлелдерді табуға бағытталған. Мәселен, Хамит Қошай түрік және неміс тілдерінде жарық көрген «Түрік тілінің әлем тілдері арасындағы орны» («Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Mevkii») атты мақаласында бір жақтан шумер және элам тілдері және екінші жақтан түрік тілі лексикасының ұқсастығы туралы жазды (Koşay, 1939: 363–364).

Түрік тарих қоғамының мерзімді басылымы. ТТҚ-ның «Belleten» деп аталатын мерзімді басылымы болды. Осы ретте ескерер жайт – Осман империясы кезінде Түркияда «Осман тарихы жөніндегі комитет» («Târîh-i Osmânî Encümeni») «Осман тарихы жөніндегі комитеттің журналы» («Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası») шығаратын. Бұл 1923 ж. атауын «Түрік тарихы жөніндегі комитеттің журналы» («Türk Tarih Encümeni Mecmuası») деп өзгерткен журнал 1931 жылдың көктемінен бастап (I дүниежүзілік соғыстан кейін онсыз да сирек шыққан) мүлдем шықпай қалды (Eyiş, 1992: 424).

Журналға жариялауға ұсынылатын мақалалардың бәрі бес айдар бойынша бөлінді, атап айтқанда: 1) ғылыми зерттеулер (жеке зерттеулер, маңызды аудармалар және т.б.); 2) құжаттар (түпнұсқалар немесе түсініктемесі бар құжаттар); жазулар ресми немесе ерекше құжаттар; 3) ғылыми хабарлар (археологиялық қазу жұмыстарының нәтижелері, Қоғамның атқарылған жұмыстары, тарих жөніндегі зерттеулер, конгрестер және т.б.); 4) библиография; 5) қосымша дереккөздер (деректер, ескі мәтіндер, заңдар мәтіндері және т.б.) (Önsöz, 1937: 2). ТТҚ кітапханасының қорында 1938 ж. 20 мыңнан астам кітап болды (Göker, 1938: 17).

ТТҚ-ның «Belleten»-інде революцияға дейінгі орыс және кеңес зерттеушілерінің Орталық Азия мен Сібірдегі түркі және моңғол халықтарының тарихы мен этнографиясына қатысты еңбектеріне шолулар тұрақты түрде жарияланып тұрды (Köprülü, 1941: 397–436). Бұл жан-жақты шолуларды бұрынғы Ресей империясынан Түркияға қоныс аударған зерттеушілер тарапынан жазылды. Мысалы, 1942 ж. Әбділқадір Инан қаламынан КСРО Ғылым академиясының Шығыстану институты кеңес шығыстанушысы С.А. Козиннің «Моңғолдардың құпия шежіресін» (1941) шығарған, сондай-ақ Д.К. Зелениннің «Сібірдегі онгон культі: Сібір халықтарының идеологиясындағы тотемизмнің қалдықтары» (1936) еңбектеріне арналған шолу мақалалары шықты (İnan, 1942: 121–126; İnan, 1942: 311–315). Осы ретте Әбділқадір Инан шолу мақалаларын жазумен ғана шектелген жоқ. Мысал ретінде оның «Белтір түркілерінде көк Тәңіріге құрбан шалу рәсімі» («Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni») мен «Сібірде исламның таралуы» («Sibirya'da İslâmiyetin Yayılışı») (İnan, 1991: 215–221; İnan, 1968: 331–338) еңбектерін келтіруге болады. Сонымен қатар, 1942 ж. Түркияда Орта Азияның көне тарихына, сондай-ақ Орталық Азия өңіріндегі түркі және моңғол халықтарының тарихы мен мәдениетіне арналаған іргелі еңбектер түрік тіліне аударыла бастады, соның ішінде кеңес тарихшысы Б.Я. Владимирцовтың 1934 ж. жарық көрген «Моңғолдардың қоғамдық құрылысы. Моңғол көшпелі феодализмі» («Moğolların İctimaî Hayatı»), Түрікменстанның аумағындағы XX бас кезеңінде археологиялық жұмыс

жүргізген американдық геолог әрі саяхатшы Рафаел Пумпеллидің «Анау археологиялық мәдениеті» («Anav Hafriyatı») және т.б. еңбектер (Türk Tarih Kurumunun..., 1942: 131).

Ежелгі және орта ғасырлар дәуіріндегі түркі ру-тайпаларының тарихы мен мәдениетін, сондай-ақ олардың орналасу географиясын зерттеу мақсатында Еуропа елдерінен Түркияға арнайы шақырылған ғалымдар жұмыс жүргізді. Мысалы, белгілі мажар тарихшысы Ласло Расони (Laszlo Rásonyi) (1899–1984) жылдар бойы түркілер мен мажарлардың арасындағы этникалық байланыстарын зерттеумен айналысып, Түркиядағы угртану ғылымының негізін қалады. Өзінің 1939 ж. жарияланған «Дунай өзенінің алабындағы қыпшақтар» («Tuna Havzasında Kumanlar») көлемді мақаласында орта ғасырлар кезеңінде Қыпшақ даласы мен Мажар пуштасында (Орта Дунай ойпатында) орын алған күрделі этногенетикалық үрдістерді көрсетті (Rasonyi, 1939: 401–422).

Түрік ғалымдарының түрік халқының тарихи-этникалық тамырларын табуға ұмтылысы көне және қазіргі түркі халықтарының тарихы мен мәдениетіне деген қызығушылықты арттырды. Атап айтқанда, бұл ТТҚ журналының атауын таңдауда айқын көрініс тапты. Ұлық Иідемірдің естелігіне қарағанда, бұл қоғамның мерзімді басылымының атауына байланысты мәселе 1936 ж. қаралған. Бастапқыда оны «*Bülten*» деп атау ұсынылды. Түрік ғалымдары (Ататүріктің тікелей қатысуымен) француз, итальян және латын тілдерінің этимологиялық сөздіктеріндегі бұл сөздің (ит. «*bulletino*», фр. «*bulette*») мән-мағынасын зерттеу барысында оның латын тіліндегі «*bull*»⁹ сөзінен шыққандығы деген қорытынды жасады. Сонда Ататүрік ұқсас сөзді түркі тілдерінен іздеуді ұсынды. Түрік ғалымдары белгілі зерттеуші Э.К. Пекарский құрастырған саха (якут) тілінің сөздігін зерттей келе, «*белиетен*»¹⁰ сөзіне назар аударды. Ататүрік осы саха сөзіне мағынасы мен фонетика тұрғысынан ұқсас сөзді түрік тілінен қарауымыз керек деген ұсынысы бойынша зерттеушілер тарапынан «*bel*», «*belge*», «*belli*», «*belletmek*» сөздері табылды. Нәтижесінде ғалымдар түркі тілдеріндегі (түрікмен, қырғыз, татар, ұйғыр және т.б.) және түркі жазба ескерткіштеріндегі «*bel*» лексемасы бар сөздерді талдап, сондай-ақ бір жақтан саханың «*белиетен*» сөзіне ұқсас, екінші жақтан Батыс Еуропа тілдеріндегі «*bulletin*»-ге жақын «*belleten*» сөзі ұсынды (Belleten, 1937: 3–9; İğdemir, 1939: 355–356). Содан бері ТТҚ-ның журналы «*Belleten*» деп аталатын болды. Оның 288 беттен тұратын алғашқы нөмірі 1937 жылғы 1 қаңтар күні шықты (Eyice, 1979: 394).

Қорытынды

Ұсынылған материал келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. ТТҚ-ның Мұстафа Кемал Ататүріктің тікелей басшылығымен мемлекеттің тікелей қолдауымен және қатысуымен құрылуы ХХ ғ. 20–30 жылдарында Түркияда жүргізілген реформалардың маңызды бөлігі болып табылады. ТТҚ Түркияның тарихы мен мәдениетін зерттейтін таза ғылыми мекеме ретінде емес, республиканың жаңа шекараларын негіздеу қажеттілігімен байланысты мемлекеттік саясаттың идеологиялық құрамдас бөлігі ретінде сипатталды. Осман империясы мен Селжүк мемлекеттеріне дейінгі Анадолы мен Шығыс Фракия тарихын жаңа түрік мемлекетінің территориялық негізі ретінде зерттеуге мән беру бұрынғы «османизм» және «панисламизм» концепцияларының күйреуіне жауап болды.

Әдебиеттер:

⁹ Булла – Рим папасының мөрі немесе оның мөрі бастырылған құжат (Словарь иностранных слов, 1954: 123)

¹⁰ «Bäliätän» – белгілену; байқалу; мөр соғылу (Словарь якутского языка, 1909: 430).

Дятленко П. Языковая политика и языковые реформы в государственном и национальном строительстве (аналитический обзор) // Социологическое обозрение. 2007. Т. 6. № 3. С. 49–59.

Жигульская Д.В. Языковые реформы в раннереспубликанской Турции как часть процесса национального строительства // Современные востоковедческие исследования. 2022. № 4 (3). С. 70–76.

Олюнин С.В. Турецкое историческое общество: у истоков создания национальной историографии // Исторические и психолого-педагогические науки: сборник статей. Минск: РИВШ, 2022. С. 102–109.

Сергеев В.М., Саруханян С.Н. Модернизация и политический ислам в Турции // Полития. 2012. № 4 (67). С. 134–151.

Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лухина, Ф.Н. Петрова. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1954. 853 с.

Словарь якутского языка, составленный Э.К. Пекарским (1882–1907 гг.) при ближайшем участии прот. Д.Д. Попова и В.М. Ионова. Вып. 2 // Труды Якутской экспедиции, снаряженной на средства И.М. Сибирякова (1894–1896 гг.). СПб.: Тип. Императ. акад. наук, 1909. Т. III. Ч. I. 640 с.

Сулейманов А.В. Политическая идеология Ататюрка // Вестник Пермского университета. Политология. 2015. № 2. С. 37–45.

Сулейманова З.А. Мустафа Кемаль Ататюрк // Наука, образование и культура. 2017. № 1 (16). С. 19–20.

Сулейманова З.А. Реформы Мустафы Кемала // Научный журнал. 2017. № 2 (15). С. 40–42.

Усманова Д.М. 18-й Турецкий исторический конгресс // Гасырлар авазы – Эхо веков. 2018. № 4. С. 193–199.

Шлыков П. Турецкий национализм в XX веке: поиски национальной идентичности // Вопросы национализма. 2011. № 1 (5). С. 135–155.

Эгамбердиев М.Ш., Кшывдзиньски М. Языковая политика М.К. Ататюрка как фактор национальной идентичности в Турции // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия историческая. 2023. № 1. С. 96–105.

Belleten // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1937. 1 İkincikanun. Cilt: 1. Sayı: 1. Sf. 3–9.

Çambel Hasan Cemil. Türk Tarih Kurumu Büyük Kurucusu... // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Cilt: 3. Sayı: 9. Sf. 1–2.

Çapanoğlu A. Kadir. 26 Eylül 1932 – Birinci Türk Dil Kurultayı // [Электронды ресурс] URL: <https://www.yozgatgazetesi.com/a-kadir-capanoglu/26-eyluel-1932-birinci-tuerk-dil-kurultayi-142421.html> [Қаралу күні: 2024 ж. 14 маусым].

Çoker Fahri. Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları. Ankara: Türk tarih Kurumu, 1973. 806 s.

Egamberdiyev M.Sh., Turgunbayev I.Ye. Modernization of humanities and political sciences in Türkiye in the works of Zeki Velidi Togan // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы. 2023. № 2 (143). 223–231-б.

Eroğlu Haldun. Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler // Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. 2002. Mayıs-Kasım. Sayı: 29–30. Sf. 75–85.

Eyice Semavi. Belleten // Türk İslam Ansiklopedisi. 1992. Cilt: 5. Sf. 424–425.

Eyice Semavi. Uluğ İğdemir ve Belleten // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1979. Nisan. Cilt: 43. Sayı: 170, sf. 393–396.

Göker Muzaffer. İkinci Türk Tarih Kongresi // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Nisan. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 1–4.

Göker Muzaffer. Türk Tarih Kurumunun İlmî ve İdari Faaliyeti // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Ocak. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 13–17.

Halaçoğlu Yusuf. Türk Tarih Kurumu // Türk İslam Ansiklopedisi. 2012. Cilt: 41. Sf. 547–549.

İğdemir Uluğ. Atatürk ve Belleten // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Nisan. Cilt: 3. Sayı: 10. Sf. 355–356.

İğdemir Uluğ. Atatürk'ün Buyruğıyle Türk Tarih Kurumu İçin Hazırlanan Bir Program Tasarısı // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1963. Ekim. Cilt: 27. Sayı: 108. Sf. 641–655.

İğdemir Uluğ. Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu. Ankara: Türk tarih Kurumu, 1973. 154 s.

İnan Abdülkadir. Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni // Abdülkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII. Dizi – Sa. 51. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. 1991. Sf. 215–221.

İnan Abdülkadir. Bibliyografya // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1942. Ocak. Cilt: 6. Sayı: 21–22. Sf. 121–126.

İnan Abdülkadir. Bibliyografya // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1942. Temmuz. Cilt: 6. Sayı: 23–24. Sf. 311–315.

İnan Abdülkadir. Sibiry'a'da İslamiyetin Yayılışı // Necati Lugal Armağanı. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. Seri: VII. Sayı: 50. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968. Sf. 331–338.

İnan Afet. Türk Tarih Kurumu 40 yaşında // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1971. Cilt: XXXV. Ekim. Sayı: 140. Sf. 519–529.

İnan Afet. Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1947. Nisan. Cilt: 11. Sayı: 42. Sf. 173–179.

İnan Afet. Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Ocak. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 5–12.

Köprülü Fuad. Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1941. Temmuz. Cilt: 5. Sayı: 19. Sf. 397–436.

Koşay Hâmit. Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı. 1940 çalışmaları ve neticeleri // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1941. Nisan. Cilt: 5. Sayı: 17–18. Sf. 1–8.

Koşay Hâmit. Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Mevkii / Die Stellung des Türkischen unter den Weltsprachen // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Nisan. Cilt: 3. Sayı: 10. Sf. 363–376.

Ogan Aziz. 1937 Yılında Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Topkapı Sarayı Hafriyatı // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1940. I. Teşrin. Cilt: IV. Sayı: 16. Sf. 317–328.

Önsöz // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1937. 1 İkincikanun. Cilt: 1. Sayı: 1. Sf. 1–2.

Özkaya Duman Olcay, Payaslı Volkan. Cumhuriyet Döneminde Modernleşmenin Kadın Simgesi: Afet İnan (1925–1938) // Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları. 2018/1. Cilt: 17. Sayı: 33 Sf. 65–122.

Rasonyi L. Tuna Havzasında Kumanlar // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Temmuz. Cilt: 3. Sayı: 11–12. Sf. 401–422.

Turan Şerafettin. Atatürk Milliyetçiliği // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1988. Kasım. Cilt: 52. Sayı: 204. Sf. 849–867.

Türk Tarih Kurumu Umumi Menfaatlere Hadim Cemiyetler Arasına Alındı // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1941. Cilt: 5. Sayı: 17–18. Sf. 175–182.

Türk Tarih Kurumunun Çalışmaları. Haberler // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1940. Nisan. Cilt: 4. Sayı: 14–15. Sf. 293–296.

Türk Tarih Kurumunun Urfalı Eski Başkanı Vefat Etti // Kültür Sanat. 2017. 14 Ocak.

Türk Tarih Kurumunun Yeni Cemiyetler Kanununa Göre Tadil Edilerek 25.5.1940 Tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Tasdikına İktiran Eden Nizannamesi // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1940. Nisan. Cilt: 4. Sayı: 14–15. Sf. 297–299.

Türk Tarih Kurumunun Yıllık Umumi Heyet Toplantısı // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1942. Ocak. Cilt: 6. Sayı: 21–22. Sf. 127–139.

Ünal Yenal. Türkiye Cumhuriyeti. Tarihi Araştırmaları. 2017. Şubat. Sf. 575.

Yüceer Nâsır. Türk Tarih Kurumu // [Электронды ресурс] URL: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> [Қаралу күні: 2024 ж. 14 маусым].

Yücel Yaşar. Türk Tarih Kurumu İlk Bilim Kurulu Açış Konuşması // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1984. Cilt: XLVIII. Temmuz-Ekim. Sayı: 191–192. Sf. 375–380.

References:

Belleten (1985) [Belleten] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1937. 1 İkincikanun. Cilt: 1. Sayı: 1. Sf. 3–9. (in Tur.)

Çambel Hasan Cemil (1939). Türk Tarih Kurumu Büyük Kurucusu... [Great founder of the Turkish Historical Society...] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Cilt: 3. Sayı: 9. Sf. 1–2 (in Tur.)

Çapanoğlu A. (1932) Kadir. 26 Eylül 1932 – Birinci Türk Dil Kurultayı [September 26, 1932 – I Turkish Linguistic Congress] // [Electronics Resource] URL: <https://www.yozgatgazetesi.com/akadir-capanoglu/26-eyluel-1932-birinci-tuerk-dil-kurultayi-142421.html> [Қаралу күні: 2024 ж. 14 маусым] (in Tur.)

Çoker Fahri. (1973) Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları [Turkish Historical Society: Establishment Purpose and Activities]. Ankara: Türk tarih Kurumu, 1973. 806 s. (in Tur.)

Dyatlenko P. (2007) Yazykovaya politika i yazykovye reformy v gosudarstvennom i natsionalnom stroitelstve (analitichesky obzor) [Language policy and language reforms in state and nation building (analytical review)] // Sotsiologicheskoye obozreniye. 2007. T. 6. № 3. P. 49–59 (in Rus.)

Egamberdiyev M.Sh., Krzywdziński M. (2023) Yazykovaya politika M.K. Ataturka kak faktor natsionalnoy identichnosti v Turtsii [Language policy M.K. Ataturk as a factor of national identity in Turkey] // Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta imeni al-Farabi. Seriya istoricheskaya. 2023. № 1. P. 96–105 (in Rus.)

Egamberdiyev M.Sh., Turgunbayev I.Ye. (2023) Modernization of humanities and political sciences in Türkiye in the works of Zeki Velidi Togan // L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ul'tyik universitetinin Khabarshysy. Sayasi gilymdar. Aimaktan. Shygystanu. Turkitanu seriyasy. 2023. № 2 (143). 223–231-b. (in Eng.)

Eroğlu Haldun. (2002) Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler [Some historical views of Mustafa Kemal Atatürk] // Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. 2002. Mayıs-Kasım. Sayı: 29–30. Sf. 75–85 (in Tur.)

Eyice Semavi (1992). Belleten [Belleten] // Türk İslam Ansiklopedisi. 1992. Cilt: 5. Sf. 424–425. (in Tur.)

Eyice Semavi (1979). Uluğ İğdemir ve Belleten [Uluğ İğdemir and Belleten] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1979. Nisan. Cilt: 43. Sayı: 170, sf. 393–396. (in Tur.)

Göker Muzaffer. (1938) İkinci Türk Tarih Kongresi [Second Turkish Historical Congress] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Nisan. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 1–4. (in Tur.)

Göker Muzaffer. (1938) Türk Tarih Kurumunun İlmi ve İdari Faaliyeti [Scientific and administrative activities of the Turkish Historical Society] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Ocak. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 13–17. (in Tur.)

Halaçoğlu Yusuf. (2012) Türk Tarih Kurumu [Turkish Historical Society] // Türk İslam Ansiklopedisi. 2012. Cilt: 41. Sf. 547–549. (in Tur.)

İğdemir Uluğ. (1939) Atatürk ve Belleten [Ataturk and “Belleten”] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Nisan. Cilt: 3. Sayı: 10. Sf. 355–356. (in Tur.)

İğdemir Uluğ. (1963) Atatürk’ün Buyruğıyle Türk Tarih Kurumu İçin Hazırlanan Bir Program Tasarısı [A Program Draft Prepared for the Turkish Historical Society by the Order of Atatürk] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1963. Ekim. Cilt: 27. Sayı: 108. Sf. 641–655. (in Tur.)

İğdemir Uluğ. (1973) Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu [Turkish Historical Society on the 50th Anniversary of the Republic]. Ankara: Türk tarih Kurumu, 1973. 154 s. (in Tur.)

İnan Abdülkadir. (1991) Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni [Sacrifice Ceremony to the Sky God of the Beltir Turks] // Abdülkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII. Dizi – Sa. 51. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. 1991. Sf. 215–221. (in Tur.)

İnan Abdülkadir. (1942) Bibliyografya [Bibliography] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1942. Ocak. Cilt: 6. Sayı: 21–22. Sf. 121–126. (in Tur.)

İnan Abdülkadir. (1942) Bibliyografya [Bibliography] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1942. Temmuz. Cilt: 6. Sayı: 23–24. Sf. 311–315. (in Tur.)

İnan Abdülkadir. (1968) Sibirya’da İslamiyetin Yayılışı [Spread of Islam in Siberia] // Necati Lugal Armağanı. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. Seri: VII. Sayı: 50. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968. Sf. 331–338. (in Tur.)

İnan Afet. (1971) Türk Tarih Kurumu 40 yaşında [Turkish Historical Society is 40 years old] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1971. Cilt: XXXV. Ekim. Sayı: 140. Sf. 519–529. (in Tur.)

İnan Afet. (1947) Türk Tarih Kurumu’nun Kuruluşuna Dair [On the Establishment of the Turkish Historical Society] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1947. Nisan. Cilt: 11. Sayı: 42. Sf. 173–179. (in Tur.)

İnan Afet. (1938) Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti [Archaeological work of the Turkish Historical Society] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1938. Ocak. Cilt: 2. Sayı: 5–6. Sf. 5–12. (in Tur.)

Köprülü Fuad. (1941) Altın Ordu’ya Ait Yeni Araştırmalar [New Research on the Golden Horde] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1941. Temmuz. Cilt: 5. Sayı: 19. Sf. 397–436. (in Tur.)

Koşay Hâmit. (1941) Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı. 1940 çalışmaları ve neticeleri [Turkish Historical Society Alacahöyük Excavations. 1940 studies and results] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1941. Nisan. Cilt: 5. Sayı: 17–18. Sf. 1–8. (in Tur.)

Koşay Hâmit. (1939) Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Mevkii [The Position of Turkish Among the World Languages] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Nisan. Cilt: 3. Sayı: 10. Sf. 363–376. (in Tur.)

Ogan Aziz. (1940) 1937 Yılında Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Topkapı Sarayı Hafriyatı [Topkapı Palace Excavations Conducted by the Turkish Historical Society in 1937] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1940. I. Teşrin. Cilt: IV. Sayı: 16. Sf. 317–328. (in Tur.)

Olyunin S.V. (2022) Turetskoye istoricheskoye obshchestvo: u istokov sozdaniya natsionalnoy istoriografii [Turkish Historical Society: at the origins of the creation of national historiography] // Istoricheskoye i psikhologo-pedagogicheskoye nauki: sbornik statey. Minsk: RIVSh, 2022. P. 102–109 (in Rus.)

Önsöz (1937) [Prologue] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1937. 1 İkincikanun. Cilt: 1. Sayı: 1. Sf. 1–2. (in Tur.)

Özkaya Duman Olcay, Payaslı Volkan. (2018) Cumhuriyet Döneminde Modernleşmenin Kadın Simgesi: Afet İnan (1925–1938) [Female Symbol of Modernization in the Republican Era: Afet İnan (1925–1938)] // Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları. 2018/1. Cilt: 17. Sayı: 33 Sf. 65–122. (in Tur.)

Rasonyi L. (1939) Tuna Havzasında Kumanlar [Cumans in the Danube River basin] // Türk Tarih Kurumu. Belleten. 1939. Temmuz. Cilt: 3. Sayı: 11–12. Sf. 401–422. (in Tur.)

Sergeyev V.M., Sarukhanyan S.N. (2012) Modernizatsiya i politichesky Islam v Turtsii [Modernization and political Islam in Turkey] // *Politiya*. 2012. № 4 (67). P. 134–151. (in Rus.)

Shlykov P. (2011) Turetsky natsionalizm v XX veke: poiski natsionalnoy identichnosti [Turkish nationalism in the twentieth century: the search for national identity] // *Voprosy natsionalizma*. 2011. № 1 (5). P. 135–155. (in Rus.)

Slovar inostrannykh slov (1954) / pod red. I.V. Lukhina, F.N. Petrova [Dictionary of Foreign Words / ed. I.V. Lukhina, F.N. Petrova.]. Moskva: Gos. izd-vo inostr. i nats. slovarey, 1954. 853 p. (in Rus.)

Slovar yakutskogo yazyka (1909), sostavlenny E.K. Pekarskim (1882–1907 gg.) pri blizhayshem uchastii prot. D.D. Popova i V.M. Ionova. Vyp. 2 [Dictionary of the Yakut language, compiled by E.K. Pekarsky (1882–1907) with the active participation of D.D. Popov and V.M. Ionova. Vol. 2] // *Trudy Yakutskoy ekspeditsii, snaryazhennoy na sredstva I.M. Sibiryakova (1894–1896 gg.)*. SPb.: Tip. Imperat. akad. nauk, 1909. T. III. Ch. I. 640 st. (in Rus.)

Suleymanov A.V. (2015) Politicheskaya ideologiya Ataturka [Atatürk's political ideology] // *Vestnik Permskogo universiteta. Politologiya*. 2015. № 2. P. 37–45. (in Rus.)

Suleymanova Z.A. (2017) Mustafa Kemal Ataturk [Mustafa Kemal Atatürk] // *Nauka, obrazovaniye i kultura*. 2017. № 1 (16). P. 19–20. (in Rus.)

Suleymanova Z.A. (2017) Reformy Mustafy Kemalya [Reforms of Mustafa Kemal] // *Nauchny zhurnal*. 2017. № 2 (15). P. 40–42. (in Rus.)

Turan Şerafettin. (1988) Atatürk Milliyetçiliği [Atatürk's Nationalism] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1988. Kasım. Cilt: 52. Sayı: 204. Sf. 849–867. (in Tur.)

Türk Tarih Kurumu Umumi Menfaatlere Hadim Cemiyetler Arasına Alındı (1941) [Turkish Historical Society was included among the Societies for General Interests] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1941. Cilt: 5. Sayı: 17–18. Sf. 175–182. (in Tur.)

Türk Tarih Kurumunun Çalışmaları. (1940) Haberler [Studies of the Turkish Historical Society. News] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1940. Nisan. Cilt: 4. Sayı: 14–15. Sf. 293–296. (in Tur.)

Türk Tarih Kurumunun Urfalı Eski Başkanı Vefat Etti (2017) [Former President of the Turkish Historical Society Passed Away] // *Kültür Sanat*. 2017. 14 Ocak. (in Tur.)

Türk Tarih Kurumunun Yeni Cemiyetler Kanununa Göre Tadil Edilerek (1940) 25.5.1940 Tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Tasdikına İktiran Eden Nizannamesi [Regulation of the Turkish Historical Society Amended According to the New Societies Law and Approved by the Government of the Republic of Turkey on 25.5.1940] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1940. Nisan. Cilt: 4. Sayı: 14–15. Sf. 297–299. (in Tur.)

Türk Tarih Kurumunun Yıllık Umumi Heyet Toplantısı (1942) [Annual General Assembly meeting of the Turkish Historical Society] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1942. Ocak. Cilt: 6. Sayı: 21–22. Sf. 127–139. (in Tur.)

Ünal Yenal. Türkiye Cumhuriyeti. (2017) Tarihi Araştırmaları [Republic of Turkey. Historical Research]. 2017. Şubat. Sf. 575. (in Tur.)

Usmanova D.M. (2018) 18-y Turetsky istorichesky kongress [18th Turkish Historical Congress] // *Gasyrlar avazy – Ekho vekov*. 2018. № 4. S. 193–199. (in Rus.)

Yüceer Nâsır. Türk Tarih Kurumu (2024) [Turkish Historical Society] // [Electronics Resource] URL: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> [Қаралу күні: 2024 ж. 14 маусым] (in Tur.)

Yücel Yaşar. (1984) Türk Tarih Kurumu İlk Bilim Kurulu Açış Konuşması [Turkish Historical Society First Science Board Opening Speech] // *Türk Tarih Kurumu. Belleten*. 1984. Cilt: XLVIII. Temmuz-Ekim. Sayı: 191–192. Sf. 375–380. (in Tur.)

Zhigul'skaya D.V. (2022) Yazykovye reformy v rannerespublikanskoj Turtsii kak chast protsessa natsionalnogo stroitelstva [Language reforms in early Republican Turkey as part of the nation-building process] // Sovremennye vostokovedcheskiye issledovaniya. 2022. № 4 (3). P. 70–76. (in Rus.)

¹Морякова М.Т. *²Смагулов Б.К.

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан,

²Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан,

E-mail: ¹malika-94kz@mail.ru, ²bolat.smagulov.76@list.ru

СОЗДАНИЕ ТУРЕЦКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ИСТОРИЯ И ИДЕОЛОГИЯ (НАЧАЛО 30-Х ГГ. XX В.)

Аннотация. Статья посвящена исследованию основных этапов и идеологии становления в начале 30-х гг. XX в. одного из крупнейших научных обществ Турции – Турецкого исторического общества, имеющего конституционный статус общества по научному изучению и популяризации турецкой культуры и истории. В ходе проведенного исследования авторы пришли к выводу, что созданное при прямом участии государства Турецкое историческое общество заложило основные научные направления и тематику исторических, археологических и этнографических исследований в стране. Стремление турецкого общества к поиску своих исторических и этнических корней стимулировало интерес к изучению не только истории доосманской и досельджукской Турции, но и истории и этнографии тюркских народов Центральной Азии и Сибири. Это нашло свое отражение в тематике исследований турецких ученых, организации переводов на турецкий язык научных работ исследователей из других стран по истории и этнографии родственных народов, регулярном ознакомлении научной общественности с исследованиями по указанной тематике в других странах, в первую очередь в СССР. Создание Турецкого исторического общества создало благоприятные условия и для складывания национальной историографии по истории Турции.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках выполнения научного проекта BR20281006 «Страны Востока в фокусе геополитических изменений: новые вызовы и перспективы для Казахстана в историческом и современном дискурсе».

Ключевые слова: Турецкое историческое общество, история Турции, Мустафа Кемаль Ататюрк, реформы в Турции, турецкая историческая наука, научные проблемы, история тюркских народов, идеология.

¹Moryakova M.T. *²Smağulov B.Q.

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology of Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan,

²R.B. Suleymenov Institute of Oriental Studies of Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan,

E-mail: ¹malika-94kz@mail.ru, ²bolat.smagulov.76@list.ru

ESTABLISHMENT OF THE TURKISH HISTORICAL SOCIETY IN THE REPUBLIC OF TURKEY: HISTORY AND IDEOLOGY (EARLY 30S OF THE TWENTIETH CENTURY)

Abstract. The article is devoted to the study of the main stages of formation and ideology in the early 30s. XX century one of the largest scientific societies in Turkey – the Turkish Historical Society, which has the constitutional status of a society for the scientific study and popularization of Turkish culture and history. In the course of the study, the authors came to the conclusion that the Turkish

Historical Society, created with the direct participation of the state, laid down the main scientific directions and topics of historical, archaeological and ethnographic research. The desire of Turkish society to search for its historical and ethnic roots stimulated interest in studying not only the history of pre-Ottoman and pre-Seljuk Turkey, but also the history and ethnography of the Turkic peoples of Central Asia and Siberia. This was reflected in the research topics of Turkish scientists, the organization of translations into Turkish of scientific works of researchers from other countries on the history and ethnography of related peoples, and the regular familiarization of the scientific community with scientific research on these topics in other countries, primarily in the USSR. The creation of the Turkish Historical Society created favorable conditions for the formation of a national historiography on the history of Turkey.

Acknowledgement: The reported study article is part of project BR20281006 «East countries: geopolitical challenges and new prospects for Kazakhstan in historical and modern dimensions».

Keywords: Turkish Historical Society, history of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, reforms in Turkey, Turkish historical science, scientific problems, history of Turkic peoples, ideology.

Информация об авторе:

Морякова Малика Темирхановна, PhD докторант, Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

Смағұлов Болат Құдайбергенович, кандидат исторических наук, PhD (История), Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

Автор туралы мәлімет:

Морякова Малика Темирхановна, PhD докторант, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы, Қазақстан.

Смағұлов Болат Құдайбергеноұлы, тарих ғылымдарының кандидаты, PhD (Тарих), ҚР ҒЖБМ ҒК Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Moryakova Malika Temirkhanovna, PhD doctoral student, Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology of Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

Smağūlov Bolat Qudaibergenuly, Candidate of Historical Sciences, PhD (History), R.B. Suleymenov Institute of Oriental Studies of Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.